

QARAQALPAQ TILINDE «SAĞÍNISH» KONCEPTI («EDIGE» DÁSTANI MÍŚALÍNDA)

Asetullaeva Gúldana

Berdaq atındaǵı QMU Qaraqalpaq tili kafedrası I basqış magistrantı

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17704170>

Annotaciya: Bul maqalada «Edige» dástanında qollanılǵan saǵınısh koncepti, sózdiń mánisi haqqında keń túrde talqılaw jumislari alıp barıldı. Búgingi izertlew jumımızda «Edige» dástanındaǵı ótkir sezimlerden biri «saǵınısh» haqqında arnawlı túrde úyreniwdi maqset etip alǵanbız.

Tayanış sózler: Til bilimi, leksika, koncept, sezim, saǵınısh, saǵınıw.

Аннотация: В данной статье была проведена обширная работа по анализу концепции тоски и значения слова, использованного в эпосе "Эдиге." В нашей исследовательской работе мы поставили перед собой цель специально изучить одно из острых чувств эпоса "Эдиге" - тоску.

Ключевые слова: Лингвистика, лексика, концепт, чувство, тоска, ностальгия.

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of the concept of longing and the meaning of the word used in the epic poem "Edige". In today's research, we aim to specifically study "longing," one of the acute feelings in the epic poem "Edige."

Keywords: Linguistics, lexicon, concept, feeling, longing, yearning.

Qaraqalpaq til biliminde sózlerdiń leksikalıq mánileri, olardıń máni ayırıwshı bólekleri bir qansha aspektte keń túrde analizlendi. Bunday sózlerdiń qatarında xalıq dástanlarındaǵı, kórkem ádebiyatındaǵı jazıwshı, shayırlardıń shıǵarmalarındaǵı sózlerde tiykarǵı orındı iyeleydi. Mısalı, shayır, jazıwshılar ózleriniń shıǵarmalarında sózlerdi qurı paydalanıp qoymastan insanda túrli oy-qıyaldı, ótkir sezimlerde uǵındırıwǵa háreket etedi. Bul óz gezeginde dóretiwshiden ótkir qıyaldı hám sheberlikti talap etedi.

Ádebiy shıǵarmaların derlik kópshiliginde saǵınısh teması aldaǵı orındı iyeledi. XIX ásir qaraqalpaq ádebiyatınıń klassik shayırı Ájiniyazdıń «Elim» atlı poeziyalıq shıǵarmasında da tuwılǵan eldi saǵınıw hám tereń súyiw sezimleri oǵada kórkem hám tásirli túrde súwretlenedi. Shayır xalqın, xalıqtıń jaqsı dástúrlerin, qatar-qurbıların, eldiń tábiyatın muhabbat penen eske túsiredi. Ájiniyaz shayırdıń belgili «Ellerim bardı» qosıǵı menen únles bul qosıqta tuwǵan elge muhabbat jalını ayqın sezilip turadı. Shayırdıń el xalqına degen súyiwshilik sezimi, onıń sol waqıttaǵı jámiyetlik tártipke bolǵan narazılıǵı, xalıqtıń baxıtlı turmıs ushın gúres ideyası anıq sáwlelenedi degen pikirler kópshilik ilimpazlardıń miynetlerinde ayırıqsha sóz etilgenligin kóriwge boladı.

Rus til biliminde folklorlıq dóretpelerdiń tilin izertlew máselesi haqıyqıy mánisinde XX ásirdeń 40 jıllarınan baslanıp, al túrkiy tillerinde XX ásirdeń 50-jıllarınan baslap qolǵa alınıp, bul tarawda bir qansha jumislar islengen bolsa da, qaraqalpaq til biliminde usı

waqıtqa shekem awızeki xalıq dóretpeleriniń tilin izertlewge arnalǵan jumıslardıń sanı az, olarǵa mısál etip Sh.Abdinazimovtıń «Qırq qız» dástanınıń tili, A.Abdievtıń «Alpamıs» dástanınıń tilin izertlegen arnawlı dissertaciyalıq jumısların aytqsaq boladı. P.Kurbanbaevanıń «Edige» dástanınıń tiliniń leksika-semantikalıq ózgesheligin magistrlıq dissertaciya dárejesinde úyrengenligi de qaraqalpaq til biliminde lingvofolkloristikaniń anaǵurlım rawajlanǵanlıǵın kórsetedi. Al, biz bul izertlew jumısımızda «Edige» dástanındaǵı ayırım sezim mánisindegi sózlerdiń semantikalıq ózgesheliklerin ǵana izertlep shıqqanbız.

Saǵınıw – kórgisi keliw, aqsaw, kúsew, ıntıǵıw, qumartıw. Men bilemen, usı kúnleri meni saǵınıp júr (Á.Shamuratov). Awıl-eldi saǵınıp, bazı aqshamlarda uyqılamay shıǵaratuǵın ádet payda boldı (T.Qayıpbergenov). Argı júzdegi sallanıp turǵan kók pishinlerge, ana bir shoq talǵa, jayılp júrgen mallarǵa birim-birim zeynin awdarıp, jurtın saǵınıp kelgendey tábiyat kórinislerine ıntıǵıp tur (K.Sultanov) [1.62].

Saǵınıw feyiline qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózliginde usılayınsha anıqlama berilgenligin kóriwge boladı. Bul arqalı insanniń ishki keshirmeleri onıń sezimleri keń túrde berilgenligin anıq túsiniwge boladı. «Edige» dástanında ákeniń balaǵa shın ıqlas penen bergen mehri onıń saǵınısh sezimleri tómendegi qatarlarda anıq kórinedi.

Men qarshıǵa, sen lashın

Hám quyırǵım, qanatım [1.62].

Balaǵa ákeniń mehri, oǵan qushtarlıq sezimleri, bir-birine ushpaǵa tayyar ekenligin qus obrazı arqalı ashıp beriwdiń ózinen túsiniwge boladı. Ákeniń qarshıǵa obrazı arqalı kórkemlep beriliwi, al, balanıń bolsa lashın obrazında beriliwide tegin obrazlar emes. Bul qayırqomlıq, bir-birewge ruwxıy baylanıs ekenligin túsinemiz. Al, quyırǵım hám qanatım sózleri arqalı áke menen perzenttiń bir pútin insan ekenligin ańlap jetsek boladı. Bul arqalı sezimniń ótkir qıyallı ekenligin ańlaw múmkin.

Ashılǵan baǵda gúlim,

Baǵda shámen búlbúlim,

Ton kiydim dep quwanba,

Atadan jekke qulınım [1.53].

Jaltań bolıp mańırap júr,

Ol qoshantay balası [1.61].

Shınında da, ákeniń sezimleri bul qatarlar arqalı ashıq aydın, kórsetilgenligin ańlaw qıyın emes. Perzentti gúl, búlbúl hám qulinga teńew xalıq dástanlarında ázelden úrdiske aylanǵan. Óytkeni xalıqtıń baylıǵı, sezimlerin jetkeriwde gúl gózzallıq, búlbúl dilwarlıq obrazı retinde ázelden óz qunın joytpay saqlanǵan. Al, qulın bolsa insanniń perzentin

teńewshi tiykarǵı obrazlardan sanaladı. Bul házirgi qaraqalpaq ádebiyatında da óz qunın joytpaǵan súwretlew usılları desek asıra aytqan bolmaymız.

Saǵınısh – qumartıw, ańsawshılıq. Bul saǵınıshın kóziniń jası menen anasına túsindire alatuǵın edi, Jumagúl jekkesiredi (Ó.Ayjanov). Azǵana sarsıǵı, saǵınıshı, uwayım bolıw kerek... (K.Sultanov). ... «Men ketkeli sizlerde kewilsizlik payda bolıp, meni hár kúni keshte saǵınısh penen tilge alatuǵınıńızdı bilemen» [1.62].

Saǵınısh atlıq formasında da sózlikte berilgen bolıp, onı joqarıdaǵı anıqlamada kórsetilgenindey «qumartıw», «ańsawshılıq» sıyaqlı sózler menen túsindirip kórsetedi. Bul arqalı insannıń biri-birine talpınıwı, birew-birewin izlewin ańlap jetiwge boladı. «Edige» dástanında sonday-aq, ákeniń perzentke degen sezimleriniń jáne tómenдеgi formalarında kóriwimizge boladı.

Jup sawlıqta bir qozım,
Eki ortada tel qozım,
Asqar tawım, aybatım[1.67]

Bul mısalda «qozım», «aybatım» sózleri arqalı perzentin saǵınǵan ákeniń perzentin saǵınıw menen onı qansha jasqa toǵanı menen onnan tereń qayǵırıw menen intıqlıǵın ańlaw múmkin.

Juwmaqlap aytqanda, dástanda atanıń balaǵa muhabbatı, ótkir sezimleri hár túrli teńew mánisindegi sózler menen berilgenligin kóriwge boladı. Bul arqalı qaraqalpaq xalqınıń sóz baylıǵı, sóz saplaw sheberligin anıq kóriw, ańlap jetiw múmkin. Óytkeni, hár qanday orınlı qollanılǵan sóz arqalı kórkem shıǵarma óziniń eń biyik shıńına jetip jırlanıwı múmkin. «Edige» dástanında da bunday sózlerdiń ayırımlarınıń semantikalıq mánilerin ashıp beriw arqalı til bilimindegi «saǵınısh», «saǵınıw» konceptlerin kórip shıqtıq.

Ádebiyatlar:

1. Абдиев А. «Алпомиш» достони тилининг лексик-семантик ва стилистик хусусиятлари: филол. фан. номз. дис... автореф. – Нукус: 2011.
2. Абдиназимов Ш. Лексический состав эпоса «Кырк кыз» (Сорок девушек): автореф. дис. ...канд. фил. наук. – Нукус: 1992.
3. Едиге. Қарақалпақ халық дәстаны. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1990.
4. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. Жети томлық. Алтыншы том II – С (сымалыў), [Текст]. – Нөкис: «Qaraqalpaqstan», 2023.
5. Kurbanbaeva P. «Edige» dástanı tiliniń semantika-stilistikalıq ózgeshelikleri. Magistrlıq dissertaciya. Nókis: 2025.